

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВОЇ СФЕРИ УЧНІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано наукові підходи до формування емоційно-почуттєвої сфери учнів у навчально-виховній діяльності. Висвітлено діяльність розвитку емоційно-почуттєвої сфери сучасних учнів.

Ключові слова: емоційно-почуттєва сфера, емоційна атмосфера, позитивні емоції, почуття, навчально-виховна діяльність.

Прагнення підвищити якість і ефективність навчально-виховного процесу у школі, сприяти створенню умов для розвитку всіх граней особистості учнів, їх пізнавальних і творчих здібностей зумовлює необхідність застосування нових, сучасних методів навчання й виховання. У процесі навчальної діяльності всі учні відчують різноманітні почуття та емоції, які є відображенням реальної дійсності у формі переживань. Різні форми переживання почуттів (емоції, афекти, настрої, стреси тощо) утворюють у сукупності емоційно-почуттєву сферу людини. У найбільш емоційних учнів у процесі навчання виникає феномен тривожності [3].

Модернізація системи вітчизняної освіти орієнтована на формування ініціативної, творчої особистості. З упровадженням нових стандартів до школи приходять варіативність освітніх програм, можливість побудови індивідуальних маршрутів особистісного розвитку. Перед педагогами відкривається можливість повномасштабної реалізації особистісно-орієнтованого підходу. Рішення завдань розвитку емоційно-почуттєвої сфери учнів, яке завжди мало величезне педагогічне значення, сьогодні набуває ще більшої актуальності. Процес формування соціально значущих рис особистості неможливий без емоційної складової. Однак, незважаючи на складність і багатогранність емоційного життя учня, шкільна практика часто орієнтована не на розкриття емоційно-творчих потенціалів, а на їх стримування. Значущість впливу емоційної атмосфери навчальних занять, виховних заходів на розвиток емоційно-почуттєвої сфери особистості, її пізнавальну активність, творче мислення багаторазово відзначена і вивчалась такими вченими, як А. Макаренко, В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі, А. Лутошкін, Є. Ільїн. Натомість, багатоаспектне використання емоційних чинників у педагогічній роботі є скоріше винятком. Заповнити цю прогалину дасть змогу створення системи педагогічного супроводу розвитку емоційно-почуттєвої сфери учнів.

Метою статті є розв'язання проблеми розвитку емоційно-почуттєвої сфери у старшому шкільному віці. Цей вік посідає винятково важливе місце у процесі формування багатьох особистісних новоутворень.

У ньому складаються основні риси світогляду учнів, інтенсивно формується самосвідомість, розвивається стійкість самооцінки й образу власного “Я”. Ці процеси супроводжуються складним і суперечливим розвитком емоційно-почуттєвої сфери школяра. Емоційно-почуттєва сфера старшокласника характеризується великою диференційовністю емоційних реакцій і способів вираження емоційних станів, а також підвищенням саморегуляції. У старшому шкільному віці виявляються психологічні труднощі дорослішання: емоційна збудливість, суперечливість рівня домагань і образу “Я”. Усе це зумовлює велике значення розвитку емоційно-почуттєвої сфери у процесі формування особистості старшокласника. При цьому системного вивчення проблеми розвитку емоційно-почуттєвої сфери старшокласників досі не було.

Сучасний стан освіти потребує пошуку нових підходів до організації навчально-виховного процесу в школі, здатних створити умови для виховання особистості та розвитку індивідуальності учня. Навчально-виховний процес повинен забезпечувати активну пізнавальну діяльність дитини й розвиток різних сфер її індивідуальності. Численні психолого-педагогічні дослідження свідчать, що формування інтелектуальної та мотиваційної сфер школяра неможливе без розвитку його емоційно-почуттєвої сфери (Н. Дерунова, В. Максимова, Н. Симонова).

З емоційним благополуччям дитини пов'язана оцінка нею самої себе, своїх здібностей і моральних якостей. Емоції, які виникають у процесі навчально-виховної діяльності учня, впливають на його інтелектуальний розвиток [7]. Сутність організації навчально-виховної діяльності полягає у створенні умов, за яких індивід стає суб'єктом процесу навчання. Такі вчені, як А. Макаренко, В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі, А. Лутошкін, Є. Ільїн, вивчали важливість впливу емоційної атмосфери навчальних занять на розвиток особистості, її пізнавальну активність, творче мислення.

Оскільки навчально-виховна діяльність школяра зумовлена його взаємодією з іншими людьми, з різними об'єктами і предметами, в процесі якої завжди існує індивідуально забарвлене ставлення до середовища, то необхідно зрозуміти, що навчальна діяльність є також і емоційно-почуттєвою діяльністю.

Вольова емоційна атмосфера, життєрадісний настрій створюють сприятливі умови для навчання і виховання, формування індивідуальних якостей школяра. Створюючи позитивний емоційний настрій, можна домогтися активнішого ставлення до діяльності, а отже, поліпшення її результативності. За наявності емоцій помірного та високого рівня інтенсивності відзначаються чіткі зміни в пізнавальних процесах, тобто з'являється сильна тенденція до сприйняття того, що відповідає домінуючій емоції. При цьому зміст матеріалу, який сприймається, підсилює і зміцнює емоцію, а це ще більше зміцнює тенденцію до зосередження на змісті, яка викликала цю емоцію [7].

При організації навчально-виховного процесу необхідно створити умови для того, щоб мотив навчання й особистісне прийняття цілей учнями стали домінуючими. На думку Л. Божовича, для цього навчальна діяльність повинна містити елемент новизни. Автор вважає, що спочатку потреба в нових враженнях містить у собі можливість не тільки свого власного якісного розвитку, а й можливість спонукати розвиток специфічно людських форм психіки школяра. На думку дослідників емоційної сфери, якщо процес навчання набуває особистісного сенсу для дитини (вона дізнається з цікавістю невідомі факти, отримує уявлення про світ тощо), то він позначається на її прагненнях, веде до зміни її запитів. І це впливає на емоційно-почуттєву сторону особистості дитини.

Якщо змінюються умови діяльності, життя, функціонування мотиваційних станів, то разом з ними утворюються емоції та інші складові емоційно-почуттєвої сфери. С. Рубінштейн вважав, що емоційна сфера не піддається довільному формуванню. Автор доводив, що не можна довільно, безпосередньо викликати ті чи інші емоційні стани. Але їх можна стимулювати опосередковано, можна побічно спрямовувати і регулювати через посередництво діяльності, в якій вони і виявляються, і формуються. На думку О. Гребенюка, емоційна сфера формується також у процесі спілкування за допомогою прийомів атракції та інших засобів [1].

У процесі навчання важливо забезпечувати виникнення позитивних емоцій щодо навчально-виховної діяльності, її змісту, форм і методів здійснення. Емоційний стан завжди пов'язаний з переживанням душевного хвилювання, співчуття, радості, гніву, подиву. Сприятливі емоційні стани впливають на особистісний розвиток старшокласників і включення їх у продуктивну діяльність, сприяють формуванню пізнавальної активності, творчого мислення, полегшують процес сприйняття нового матеріалу. До сприятливих емоційних станів ми зараховуємо радість, емоційний комфорт, почуття задоволення, радісне хвилювання і нетерпіння, емоційний інтерес, бадьорість, натхнення [2]. Несприятливі емоційні стани дають відчуття дискомфорту і неблагополуччя, вони є об'єктом педагогічного впливу вчителя, тобто впливу, якому підпорядковуються цілі особистісного розвитку старшокласника. Основне завдання, яке стоїть перед педагогом, полягає в тому, щоб несприятливі емоційні стани, які виникають у конкретній ситуації, не трансформувалися в стійкі якості особистості, які багато в чому визначають особливості емоційно-почуттєвої сфери.

Однією з умов стимулювання емоційного інтересу учнів є життєвість досліджуваного матеріалу, оскільки людину завжди більше цікавить те, що вже закріплено в її досвіді. Навчання, яке побудоване на вивченні навколишнього життя і текстів, які описують його, сприяє нестримній потребі дізнатися більше, ширше і глибше аналізувати свої знання [4]. Життєві явища дають матеріал для активної роботи розуму й емоцій, сприяють тому, що школяри включаються в діяльність із спрагою нового. Цю проблему вивчали такі вчені, як В. Водовозов, К. Ушинський, С. Шацький. Наступною умо-

вою є цікавість, тобто використання об'єктивно привабливих властивостей предметів, явищ, подій, процесів (яскравий факт, несподіване порівняння, парадокс тощо). К. Ушинський застерігав від підміни цікавості розвагою, яка виховує неробство думки, порожнечу в душі й ліню. Він вважав, що процес навчання повинен бути пов'язаний з роботою серйозної думки учнів.

Також одним із засобів формування емоційно-почуттєвої сфери є наочні прийоми навчання, тобто демонстрація об'єктів, які привертають увагу: картин, фотографій, малюнків тощо. П. Каптерев писав про те, що тонке око, гостре вухо і чутливість до зовнішніх вражень посилюють увагу і допитливість особистості на шляху створення та зміцнення відповідних інтересів [7].

Важливим прийомом, який входить до методу емоційного стимулювання навчання, можна назвати створення на уроці ситуацій цікавості – введення в навчальний процес цікавих прикладів, дослідів, парадоксальних фактів. Незвичайна побудова пояснення, несподіваний захопливий початок допомагають зацікавити учнів (наприклад, проблемне формулювання теми уроку [6]).

Для створення емоційних ситуацій у ході уроку велике значення має художність, яскравість, емоційність мови вчителя. Без усього цього мова вчителя, звичайно, залишається інформативно корисною, але не реалізує належною мірою функцію стимулювання навчально-пізнавальної діяльності учнів. Я. Коменський вважав, що педагог повинен такою мірою володіти словом, яка забезпечує повну увагу з боку учнів. Мова викладача, на його думку, повинна бути точною, ясною, яскравою і привабливою для учнів. Стиль викладання вчителя може викликати в учня тривогу, почуття занепокоєння, страх перед відповіддю біля дошки тощо. Тому завдання вчителя полягає в застосуванні таких форм роботи на уроці, щоб зняти тривожний стан. Це можуть бути індивідуальні завдання, що дають змогу підвищувати самооцінку учня і знаходити ситуації, в яких він кращий. Стиль педагогічної діяльності багато в чому визначається особистістю викладача у всьому різноманітті психологічних рис. Це є необхідною умовою формування емоційно-почуттєвої сфери учнів [2]. Н. Корф вважав, що важливою умовою формування емоційно-почуттєвої сфери в навчальному процесі є захопленість самого вчителя, тому що тільки в цьому випадку можна зацікавити дитину матеріалом, який справляє враження на почуття й уяву.

Основним джерелом інтересів до самої навчально-виховної діяльності є насамперед її зміст. Для того, щоб зміст мав особливо сильний стимулювальний вплив, він повинен відповідати цілій низці вимог, які сформульовані у принципах навчання (науковість, зв'язок з життям, систематичність і послідовність тощо). Однак є й деякі спеціальні прийоми, які спрямовані на підвищення стимулювального впливу змісту навчання на емоційно-почуттєву сферу учнів [1]. До них, насамперед, можна зарахувати створення ситуації новизни, актуальності, наближення змісту до важливих відкриттів у науці, техніці, до досягнень сучасної культури, мистецтва, літератури, до явищ суспільно-політичного внутрішнього і міжнародного життя. З цією

метою доцільно підібрати спеціальні приклади, факти, ілюстрації, які нині викликають особливий інтерес у всієї громадськості країни, публікуються в пресі, повідомляються по телебаченню й радіо. У цьому випадку учні значно яскравіше і глибше усвідомлюють важливість, значущість питань, які досліджуються, і від того ставляться до них з великою цікавістю.

Цінним методом стимулювання такого почуття, як цікавість до навчання, можна назвати навчальні та ділові ігри, які побудовані на цілеспрямованій, спеціально організованій груповій або міжгруповій діяльності, зворотного зв'язку між усіма учасниками, систему правил організації взаємодії педагога й учнів у процесі навчання. Функції гри у процесі навчання достатньо повно викладені в працях В. Андреева, М. Кларіна, О. Колесникової, Г. Селевко, П. Утехіна та ін [5]. До функцій гри входять такі функції, як дидактична, яка викликає інтерес і породжує пізнавальну активність на уроці, терапевтична, що сприяє створенню на занятті сприятливого клімату, мажорна, яка викликає різноманітні позитивні емоції, надихає на навчання, та багато інших.

Динамічність подій і явищ у грі виключає повторення, звичні враження, забезпечує новизну, несподіванку ситуацій, дій, що справляє сильний вплив на емоційно-почуттєву сферу кожного учня. Емоційність гри є збудником пізнавального інтересу, сприяє розвитку мотивації досягнення і спілкування. Таким чином, ігровий метод навчання активізує навчальну діяльність, що дає змогу створити умови для того, щоб учні відчули позитивний емоційний стан від пізнавального спілкування, знизити рівень тривожності, сформувати позитивне ставлення до навчальної діяльності [6].

До методів стимулювання позитивного емоційного інтересу ми зараховуємо також метод створення ситуацій пізнавальної суперечки, навчальних дискусій. Відомо, що в суперечці народжується істина. Але суперечка викликає і підвищений інтерес до теми. Наукові суперечки ведуться і на сучасному етапі розвитку науки. Включення учнів у ситуації наукових суперечок не тільки поглиблює їх знання з відповідних питань, а й мимоволі привертає їх увагу до теми, а на цій основі викликає позитивні емоційні стани. А ось метод аналізу життєвих ситуацій стимулює формування емоційно-почуттєвої сфери насамперед за рахунок тісного зв'язку знань з особистістю учня і його оточенням [4]. При цьому емоції стимулюються також у процесі висловлювання різних точок зору і їх колективного обговорення. Метод дискусії використовується в групових формах занять на семінарах-дискусіях, семінарах-практикумах, співбесідах з обговорення підсумків (або перебігу і методів) виконання завдань на практичних та лабораторних заняттях, коли учням потрібно висловлювати свої думки. Іноді практикуються і лекції-дискусії, коли лектор по ходу викладу матеріалу звертається до аудиторії з окремими питаннями, що потребують коротких і швидких відповідей. Ефективність методу дискусії вимірюється тим, наскільки вдалося активізувати емоційно-почуттєву сферу учнів і якою мірою це підвищило якість засвоєння, викликало емоційно забарвлений ін-

терес до досліджуваних питань і бажання ще глибше пізнати їх у процесі подальшої самостійної роботи з літературою.

Також Ю. Бабанський виокремлює метод створення ситуацій успіху, який знижує почуття невпевненості, страху в умовах сприятливого клімату на занятті. Цей метод особливо важливий у роботі з учнями, які відчують психологічні ускладнення у навчанні. Автор вважає, що без переживання задоволення від досягнення успіху неможливо по-справжньому розраховувати на повноцінний розвиток особистості учня, у тому числі його емоційно-почуттєвої сфери [3]. Ситуацію успіху можна створити шляхом диференціації навчальних завдань і допомоги учням; пропозиції завдань на вибір, подвоєних завдань, одне з яких доступне учню й рішення якого створює умови для виконання складнішого завдання. Ситуації успіху організовуються і шляхом заохочення проміжних дій школяра, тобто шляхом спеціального підбадьорювання його на нові зусилля. Важливу роль у створенні ситуації успіху відіграє забезпечення сприятливої морально-психологічної атмосфери під час виконання тих чи інших навчальних завдань. Сприятливий мікроклімат у навчанні знижує почуття невпевненості, страху. Стан тривожності при цьому змінюється станом упевненості.

Процес формування емоційно-почуттєвої сфери, безумовно, спирається не тільки на мотив пізнавального інтересу, а й на цілу низку інших мотивів, серед яких особливо значущими є мотиви обов'язку і відповідальності школярів. Ці мотиви дають учням змогу не тільки долати неминучі труднощі в навчанні, а й відчувати радість, почуття задоволення від подолання труднощів у навчанні.

Емоції, пов'язані з обов'язком і відповідальністю, формуються на основі застосування цілої групи методів і прийомів: роз'яснення школярам суспільної та особистісної значущості навчання, заохочення їх за успішне, сумлінне виконання своїх обов'язків, оперативного контролю за виконанням вимог і в необхідних випадках вказівки на недоліки, осуду, з тим щоб викликати більш відповідальне ставлення до навчання. Важливо наголосити, що методи і прийоми формування відповідальності в навчанні спираються на методи виховання школярів, що саме по собі підкреслює єдність процесів навчання і виховання [1].

Переконавання школярів у громадській значущості навчання передбачає розкриття ролі науки у формуванні емоцій, пов'язаних із суспільно орієнтованими переконаннями.

Особливо важливо роз'яснити старшокласникам роль науки як безпосередньої продуктивної сили в сучасному суспільстві. Демонстрація учням на переконливих прикладах того, що при зростанні загальноосвітнього кругозору значно підвищується продуктивність праці, створюються можливості для широкого прояву раціоналізації і винахідництва, інноваційного переобладнання виробництва, а на цій основі – і полегшення трудових процесів, що застосування науки веде до революційних змін на виробництві, – усе це найважливіші елементи формування розуміння суспільної

значущості праці. Розповіді, бесіди, лекції в цьому випадку набувають характеру методів стимулювання обов'язку в навчанні [7].

Завдяки контролю викладач отримує цінну інформацію не тільки про знання, уміння і навички учнів, а й, головне, про особистісні характеристики учнів, про їх психологічний стан, зміни в емоційно-почуттєвій сфері. Усі ці знання він повинен ураховувати при подальшій побудові навчально-виховного процесу і вдосконалювати систему контролю знань, умінь і навичок учнів, щоб підтримувати їх психічне здоров'я, адже розвиток фізичних, моральних та естетичних якостей учнів безпосередньо залежить від уважності вчителя і правильного вибору засобів і системи контролю знань.

Висновки. Отже, інноваційні та інтерактивні методи навчання дають змогу зробити навчально-виховний процес цікавішим, створити необхідну атмосферу доброзичливості, яка б сприяла розвитку всіх складових емоційно-почуттєвої сфери, до яких ми зараховуємо емоції, почуття, тривожність, самооцінку та переживання.

Список використаної літератури

1. Щукина Г.И. Проблемы познавательного интереса в педагогике / Г.И. Щукина. – М. : Педагогика, 1971. – 351 с.
2. Абрамян Н.Г. Влияние педагогического общения на познавательную сферу личности в юношеском возрасте : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Н.Г. Абрамян. – М., 1996. – 18 с.
3. Якобсон П.М. Эмоциональная жизнь школьника / П.М. Якобсон. – М. : Просвещение, 1966. – 180 с.
4. Панина Т.С. Современные способы активизации обучения / Т.С. Паниной, Л.Н. Вавилова. – М. : Академия, 2007. – 176 с.
5. Хруцкий Е.А. Организация и проведение деловых игр / Е.А. Хруцкий. – М., 1996.
6. Мочалова Н.М. Методы проблемного обучения и границы их применения / Н.М. Мочалова. – Казань, 1979. – 385 с.
7. Ушинский К.Д. Собрание сочинений в 11 т. / К.Д. Ушинский. – М. : Педагогика, 1950. – Т. 10. – 509 с.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2014.

Литвинова В.Ю. Анализ научных подходов к формированию эмоционально-чувственной сферы учащихся в учебно-воспитательной деятельности

В статье проанализированы научные подходы к формированию эмоционально-чувственной сферы учащихся в учебно-воспитательной деятельности. Освещена деятельность развития эмоционально-чувственной сферы современных учеников.

Ключевые слова: эмоционально-чувственная сфера, эмоциональная атмосфера, положительные эмоции, чувства, учебно-воспитательная деятельность.

Litvinova V. Analysis of scientific approaches to the formation of emotional and sensual sphere students in educational activities

The article analyzes the scientific approaches to the formation of emotional and sensual sphere students in educational activities. The activity of developing emotional and sensual sphere of today's students. The aim of modern training and education should be the development of all spheres of individual students. Interactive teaching methods and problem allow us to make more interesting learning activities, to form a motivational component of success, to intensify the emotional and sensual sphere students.

Key words: emotional-sensual sphere, emotional atmosphere, positive emotions, feelings, and educational activities.